

Religie, cultuur en politiek

Religie, cultuur en politiek

Peter Franken

Cover: Het Heilig Baldakijn

Schrijver: Peter Franken
Coverontwerp: Peter Franken
ISBN: 9789465315317
Editie 2026

Inhoud

Voorwoord	7
1 Inleiding	9
2 Religies	15
Hindoeïsme	15
Boeddhisme	27
Shintoïsme	33
Confucianisme	35
Zoroastrisme	41
Jodendom	42
De Grieks-Romeinse godenwereld	46
3 Monotheïsme	48
Aton en Jaweh	48
Jezus	50
Christusdoctrine	51
Dualisme en haeresie	54
Feesten en rituelen	57
Constantijn	60
Mohammed	62
Monotheïsme in drievoud	63
Het Grote Schisma	67
4 Een Heilig Boek	70
Inleiding	70
Jodendom	70
Christendom	73
Islam	77

5 De christelijke wereld	80
Kloosterorden	80
Nieuwe windhandel	83
Schisma en ketterij	86
Een christelijke maatschappij	88
Cultuur	94
Godsdienstoorlog	96
6 De Reformatie	98
Inleiding	98
De theologie van de reformatie	100
Kerkscheuring	107
De Reformatie begint	112
Oorlog en vervolging	116
De Nederlanden	118
Dertigjarige oorlog	124
Anglicaanse Kerk	125
7 Slavernij	131
Slavenhandel	134
Trans Atlantische Driehoek	137
De slavenmaatschappij in Amerika	141
Confederatie en Burgeroorlog	143
Slavernij en de christelijke moraal	153
8 Wereldpolitiek	156
Inleiding	156
Zionisme	158
Communisme	163
Clash of fundamentalisms	166
Israël	169
Epiloog	176

Voorwoord

Religie heeft te maken met het vereren van goden, vandaar ook de term godsdienst. Dat kan verschillende vormen aannemen waarbij de minimale variant een zeker 'religieus besef' is zonder dat er van verering nog sprake is. Behalve rituelen, gebruiken en voorschriften worden religies veelal gekenmerkt door een stelsel van aanhangende waarden en normen die de morele component van de betreffende godsdienst vormen. Die morele ordening kan in voorkomende gevallen een eigen leven gaan leiden. Zo zijn grote delen van West Europa al geruime tijd sterk gedeconfessionaliseerd maar in moreel opzicht is er nauwelijks verschil met die delen waar het christendom nog volop beleden wordt. In dat opzicht vormt de christenheid, het totale gebied waar het christendom ooit de dominante religie was of nog steeds is, een eenheid waar het gaat om juist die waarden en normen. Daarmee onderscheidt de christenheid zich nadrukkelijk van de gebieden die gemaakshalve islamitisch of Hindoeïstisch worden genoemd. Waar de religie als geloofsbeleving geheel of gedeeltelijk wegvalt kan kennelijk de in de cultuur verankerde moraliteit gewoon voortbestaan. Voor het zo ver is gaan er wel de nodige eeuwen overheen. Het christendom werd in zijn ontstaansgebied al na een paar eeuwen geheel overvleugeld door de islam. Van echte culturele verankering was in de 8e eeuw nog onvoldoende sprake, het nieuwe geloof was aan de oppervlakte blijven steken. In dit boek wordt dit een laagje vernis genoemd, een oneerbiedige term die gemakkelijker beklijft dan het deftige 'civilisatie'.

Monotheïsme kenmerkt zich door het verheffen van één god tot de enige god met uitsluiting van alle anderen. Dat er meerdere monotheïstische religies bestaan is dus een contradictio in terminis. Maar dat kan een religie die het alleenrecht op het

grote gelijk meent te bezitten natuurlijk onmogelijk toegeven. Zo lang iedereen met zijn monotheïsme netjes binnen het eigen ontstaansgebied blijft en anderen niet probeert te bekeren of regelrecht te overheersen, is er weinig aan d hand. De geschiedenis laat echter zien dat dit allesbehalve het geval is geweest. Vandaar de conclusie die aan het einde van dit boekje wordt getrokken dat de komst van het monotheïsme in terugblik de bron is waaruit de deplorabele staat van de huidige wereld is ontsproten. Wellicht gewaagd maar moeilijk te weerleggen.

Hoezeer monotheïsme kan leiden tot een onontwarbare klunwen van fundamentalistische geloofsovertuiging, culturele en morele waarden en politieke problemen is duidelijk waarneembaar in Israël waar het conflict tussen joden en Palestijnse moslims inmiddels onoplosbaar is geworden.

Rotterdam, januari 2026

Peter Franken

1 Inleiding

Rituelen en de aanwezigheid van een kleine groep binnen een leefgemeenschap die de uitvoering hiervan monopoliseert, onderscheiden de mens van alle andere levende wezens op aarde. De vraag is waarin de oorsprong van dit bijzondere kenmerk is gelegen.

In Bijbelse termen is sprake van verdrijving uit het Paradijs wegens het eten van de Boom der Kennis. Evolutionair komt dit overeen met de transformatie van homo sapiens in homo sapiens sapiens. In computertermen is dat te vergelijken met de introductie van homo sapiens 2.0. Het vermogen te kunnen reflecteren op het eigen bestaan door een nieuwe ontwikkeling van het animale zenuwstelsel is een evolutionaire sprong die verankerd is in de hardware van de mens. De bewust denkende mens wordt vanaf nu geconfronteerd met een ondraaglijke leegte in zijn bestaan. Hij leeft zonder enig idee te hebben met welk doel dat is, zijn enige zekerheid is dat hij op termijn dood gaat. Homo sapiens 2.0 ervaart zichzelf aanvankelijk als niet meer dan een ademtocht, een betekenisloos verschijnsel van voorbijgaande aard. Doordat homo sapiens 2.0 gaandeweg een besef heeft ontwikkeld deel te zijn van een groter geheel kon een dergelijk zinledig bestaan draaglijk worden gemaakt. Hijzelf leidt een kortstondig bestaan op aarde maar maakt deel uit van een veel grotere wereld. Die wereld wordt begrensd door het eigen waarnemingsvermogen. En in het zoeken naar houvast ontstaan begrippen als 'het firmament' waarin de hemellichamen een min of meer vaste plek hebben en dat de buitenaardse begrenzing vormt van die wereld waarbinnen de nieuwe mens zijn bestaan een plek heeft gegeven. Het bevolken van die afgesloten ruimte met bovenaardse verschijnselen, waaruit gaandeweg een godenwereld ontstaat, komt voort uit een geestelijke ontwikkeling die eveneens in de

hardware van homo sapiens 2.0 verankerd komt te liggen. Men kan daarom ook spreken van 'homo sapiens religiosus'. Opgravingen in het gebied van de Tigris en de Eufraat hebben veel informatie opgeleverd over hoe al duizenden jaren geleden religieuze legenden een rol speelden in het leven van de reflecterende mens. Talrijke kleitabletten bleken beschreven met scheppingslegenden en verhalen over het hoe en waarom van het ontstaan van de mens naast de goden en als bijzondere verschijning binnen de dierenwereld. In een daarvan wordt verhaald over de god Marduk die onder supervisie van de goddelijke 'tovenaars' Ea aan de godin Aruru (of Mami) opdracht geeft om de mens te boetsen uit klei gemengd met het bloed van daarvoor opgeofferde goden.

De enige reden die hiervoor wordt gegeven is dat de mens nodig is om de goden te dienen en te vereren. De goden hebben publiek nodig, anders is hun bestaan zinloos. Hiermee wordt het probleem van de ondraaglijke leegte van het bestaan van de mens verlegd naar de goden. Maar de mens heeft nu in elk geval antwoord op de vraag waartoe hij op de wereld is: om de goden te dienen en te vereren. Deze doodoener is een blijvertje gebleven. Duizenden jaren later kreeg ik hetzelfde antwoord toen ik als achtjarige mijn vader in een onbewaakt ogenblik dezelfde vraag stelde.

Heilig Baldakijn

De socioloog Peter Berger heeft in de jaren 1960 een model ontwikkeld dat voortborduurt op de evolutionair-antropologische ontwikkeling van homo sapiens religiosus, ook wel homo sapiens reflexus genaamd. Voor die weldadige omhulning van de eigen leefwereld door een bovenaardse heeft Berger de term Sacred Canopy in het leven geroepen, door mij vertaald als Heilig Baldakijn. Sjamanen werpen zich vervolgens op als de mediërende personen die de verbinding tussen de twee werelden moeten borgen, de aardse en de

bovenaardse. Hieruit ontstaat een priesterklasse die zijn speciale link met de bovenaardse wereld gebruikt om de rest van de gemeenschap te overheersen. Binnen de gemeenschap ontstaat als vanzelf een gemeenschappelijke visie op de gang der dingen. Men weet hoe de wereld in elkaar zit, hoe men heeft te handelen in het leven, welke goden het machtigst zijn en dus te vooral vriend moeten worden gehouden, kortom er is sprake van een gemeenschappelijk wereldbeeld.

Maar de ontwikkeling van de mens staat niet stil en na verloop van tijd kan het gebeuren dat zo'n oud en vertrouwd wereldbeeld niet langer in de pas loopt met het perceptieniveau van de deelnemers. Ter vergelijking: kleine kinderen kan men laten geloven in het bestaan van de Kerstman maar dat verhaal kent zoveel ongerijmdheden dat zelfs een kind dat geïsoleerd opgroeit vroeg of laat tot de conclusie moet komen dat dit niet in overeenstemming te brengen is met zijn kennis van de rest van de wereld.

Zoiets zal ook het geval geweest zijn met de inwoners van het Romeinse Rijk die eeuwenlang hebben vastgehouden aan de geromaniseerde versie van de Griekse goden maar uiteindelijk ervaren dat dit Heilig Baldakijn teveel barsten begint te vertonen om effectief te zijn. Een oppergod die weinig anders doet dan achter vrouwen aanzitten en zichzelf daarvoor nog wel in een vlieg wil veranderen om in iemands slaapvertrek door te dringen, is niet langer geschikt voor 'grote mensen'. Het zijn stripverhaal personages geworden, die oude goden. Men heeft behoefte aan iets nieuws om de leegte van het bestaan te verhullen. Vandaar dat de belangstelling toeneemt voor mysterie-religies die veel minder geënt zijn op een afspiegeling van menselijke verhoudingen maar een beroep doen op de menselijke fascinatie met onbegrijpelijke zaken. Buiten het Romeinse Rijk was men daar kennelijk al eerder aan toe geweest, want de 'nieuwe geheimzinnigheid' (een religieuze Nouvelle Vague) komt vooral uit het oosten en zuidoosten. Mithras, Isis, Zoroaster en Sol Invictus verdringen Jupiter, Hera en Apollo.

In deze religieuze revolutie heeft de nog betrekkelijk kleine beweging van de christenen door middel van mimesis een plaats op het grote podium der Romeinse religieuze stromingen weten te verwerven. Het is nog maar de vraag of men kan stellen dat genoemde bewegingen zijn opgegaan in het christendom of dat het christendom, met als boegbeeld de figuur van Jezus, is opgegaan in de Mithras cultus, waarbij Isis later is geïncorporeerd d.m.v. de instelling van de Maria cultus. Hoe het ook zij, het christendom had op een gegeven moment het tij mee in religieus opzicht. Wat wellicht de doorslag heeft gegeven is de hoge organisatiegraad van de christelijke gemeenschap, grotendeels geënt op die van de staat. Zo kon het christendom gemakkelijk tot een component van het staatsgezag worden gemaakt, alles sloot naadloos op elkaar aan. Voordeel was dat het wereldlijk gezag nu niet slechts een religieus tintje kreeg door de vergoddelijking van de keizer, maar dat de keizer indirect kon beschikken over het eeuwige leven van zijn onderdanen door te leunen op het wapen der excommunicatie.

Met het herstel van het Heilig Baldakijn kon de mens ten westen van de Euphraat er weer zo'n duizend jaar tegen. De erosie begon daar echter opnieuw in de late middeleeuwen totdat tegen het einde van de negentiende eeuw de moderne mens er weer alleen voorstond. Dat kan een verklaring zijn dat nieuwe massabewegingen als het communisme en het nationaalsocialisme zo'n geschikte voedingsbodem aantroffen. Ze gaven de eenzame mens de gelegenheid de illusie te koesteren deel uit te maken van een groot geheel, met nieuwe zingeving, een gezamenlijke weg naar een nieuwe wereld en een nieuwe mens. In de Westerse wereld gaat als vanzelf de meeste aandacht uit naar het christendom, een fenomeen dat verderop zal worden toegelicht. Er zijn echter meer grote religies die tot op de dag van vandaag door miljoenen of zelfs miljarden mensen worden aangehangen. Dit boekje biedt daarom een kort overzicht van 'wat de markt ons biedt.'

Antropomorfie versus idee

De religieuze mens heeft de kennelijke behoefte een voorstelling van goden te maken in zijn eigen beeld. Zo wordt de op-pergod graag gezien als een geweldenaar die almachtig en alziend is, een soort supermens. Van Feuerbach is de uitspraak dat als vogels een godsbeeld zouden hebben hun god beslist zou zijn uitgerust met heel grote vleugels. Vanuit die antropomorfe benadering wordt vervolgens 'gefilosofeerd' over de aard en het wezen van deze godheid en de consequenties die dat heeft voor de inhoud van de betreffende religie.

Een vergelijkbaar verschijnsel doet zich voor bij atheïsten die weliswaar geen godsbeeld hebben maar zich een voorstelling proberen te maken van hun plaats in het universum. Vragen als 'wat is de zin van het leven en waartoe bestaat het universum?' zijn niet voorbehouden aan gelovigen, sterker nog, die houden zich daar bij voorkeur niet mee bezig.

Omdat er geen zinnig antwoord voorhanden is neemt men zijn toevlucht tot modieuze beelden die impliciet de rol van een scheppende kracht verleggen van simpel geloof naar constatering. Neem bijvoorbeeld de idee dat de mensheid onderdeel is van een spel of zich bevindt in zoiets als de Matrix. Of dat alles slechts schijn is en de wereld niet meer is dan een hologram. Opnieuw wordt een beroep gedaan op beelden die men kent uit eigen ervaring, het is het equivalent van het antropomorfisme. De vraag wie het spel heeft bedacht en de regels bepaalt of waar het hologram past in een groter geheel blijft evenzeer onbeantwoord als de vraag 'waarom leven we dan?'

En is het slechts een spel, is er dan sprake van winnen en verliezen in de gebruikelijk zin zoals we die kennen uit eigen ervaring? Is weigeren mee te doen aan het spel misschien wel wat er wordt verwacht om te winnen, gewoon omdat men zo de opzet heeft voorzien? Om een beeld te krijgen: denk aan 'The Truman Show' waarin de hoofdpersoon na lange tijd

doorheeft dat hij slechts een acteur is en uit zijn kooi probeert te ontsnappen. En als dat uiteindelijk lukt heeft hij dan gewonnen omdat hij de bedenker van de show te slim af is geweest?

De mens is nieuwsgierig en wil perse weten wat zich achter de spiegel van zijn waarneembare bestaan bevindt. En omdat zo iets niet mogelijk is, begint men te fantaseren. En daarmee kan het al gauw ontaarden in een richtingenstrijd zoals tussen aanhangers van de String Theory en de Loop Quantum Gravity. Het doet denken aan de christologische discussie uit de eerste eeuwen CE die werd beslist door een van de twee partijen anathema te verklaren. Sindsdien werden de aanhangers van Arius gebrandmerkt als ketters.

Zo hebben god-lozen en god-gelovigen in elk geval toch iets gemeen.

2 Religies

Hindoeïsme

Hindoeïsme is de benaming van de sociaal religieuze levenswijze van ongeveer een miljard mensen waarvan het overgrote deel zich bevindt in de staat India. De term religie dekt de lading onvoldoende, mede doordat deze vooral de Abrahamitische geloofsbeleving als maatstaf gebruikt. Naast deze levenswijze is er ook de Hindoeïstische filosofie en beiden zijn vrijwel parallel tot ontwikkeling gekomen over een periode van meerdere millennia. In dat opzicht is er een groot verschil met het christendom en de islam die beiden in minder dan een eeuw werden bepaald door een min of meer complete ideologie.

Als oorsprong voor het Hindoeïsme wordt uitgegaan van de Veda's, een verzameling van lofzangen, mantra's, rituelen en toverspreuken. Ze zijn vermoedelijk ontstaan tussen de 15^e en de 5^e eeuw BCE en mondeling doorgegeven tot ze halverwege het eerste millennium CE op schrift zijn gesteld.

In de Veda's vonden de priesters de benodigde spreuken, hymnen, formules, en dergelijke voor religieuze plechtigheden. In totaal waren er vier priesters nodig bij een dienst: de roeper, de zanger, de celebrant en de opperpriester. Daarom zijn er ook vier Veda's, een voor elke priesterlijke functie.

De vier Veda's zijn:

De Rigveda: de Veda van de verzen bestaat uit 1028 hymnen, elk opgebouwd uit verzen die veel smeekbeden voorkomen waarin wordt gevraagd om aardse zaken als een lang leven, rijkdom, zonen, vee en overwinningen in de strijd. Verder worden er mythes, rites en vele maatschappelijke vraagstukken in behandeld.

De Rigveda is de basis voor de andere Veda's.

De Samaveda: de Rigveda in zangvorm, al zijn de gebruikte melodieën vermoedelijk ouder.

De Yajourveda: de Veda van de rituelen, grotendeels gebaseerd op de Rigveda, maar dan als mantra's, aangevuld met proza dat de rituele betekenis van de mantra's beschrijft.

De Atharvaveda: de Veda van Atharvan met magische formules voor rituelen zoals het vuuroffer.

De Veda's zijn gesteld in Sanskriet, de taal van linguïstisch verwante nomadenstammen die hoogst waarschijnlijk vanuit het gebied ten noorden en oosten van de Kaspische Zee naar het Aziatische subcontinent zijn gemigreerd. Gemakshalve worden deze steppenbewoners veelal Ariërs genoemd maar enig bewijs voor een overkoepelende Arische stam of zelf een volk ontbreekt. Doordat deze nomaden min of meer permanent onder de blote hemel vertoefden zullen ze zich meer op de hemellichamen hebben gericht dan zij die een sedentair bestaan als landbouwers leidden en vooral belangstelling hadden voor het weer. Zeker in het subcontinent was de komst, of juist het uitblijven, van de moesson van het grootste belang.

Het Sanskriet vertoont filologisch zoveel overeenkomsten met onder meer Grieks en Latijn dat er algemeen van wordt uitgegaan dat een gezamenlijke oertaal eraan ten grondslag heeft gelegen. Hiervoor wordt wel de aanduiding Indo Germaans gebruikt al is Indo Slavisch vermoedelijk correcter.

Hoewel in het westen van het subcontinent lange tijd de Indus beschaving had gefloreerd was daarvan na 1800 BCE niets meer te bespeuren. Pas in de 20^e eeuw CE kwam men hiervan de overblijfselen op het spoor d.m.v. archeologisch onderzoek. Bovengenoemde Arische stammen brachten zodoende na een lacune van meerdere eeuwen, genoeg om alles in de vergetelheid te doen raken, een relatief hoge beschaving in een barbaars gebied. Niet dat ze zo'n uitgebreide tekst als de Rigveda in voltooide vorm zullen hebben meegebracht maar in elk geval een corpus dat als basis heeft gediend. De feitelijke ontwikkeling van de Veda's heeft zonder twijfel pas na vestiging op

het subcontinent en acculturatie met de aldaar wonende sedentaire volkeren plaatsgevonden.

Natuurlijk zullen die volkeren wel hun eigen godenwereld en 'religie' hebben gehad, dat zie je overal. Maar net al elders in de wereld rond die tijd zal dat tamelijk primitief zijn geweest. Het is belangrijk dat als premisse te formuleren. Immers daarmee kan worden verklaard dat ook na meerdere millennia van 'arisering' van het barbaarse subcontinent en dan vooral het zuiden dat als laatste in dit proces werd betrokken, overblijfselen van oude erediensten, rituelen en lokale goden nog steeds gemakkelijk herkenbaar zijn. Vergelijk het met de precolumbiaanse godenwereld die zich tot op de dag van vandaag heeft weten staande te houden onder een laagje katholieke vernis. Goed beschouwd is de arisering van het subcontinent een vorm van culturele kolonisatie waarbij de kolonisator uiteindelijk in zijn nieuwe leefomgeving is geassimileerd.

De Rigveda wordt gezien als de oudste van de vier en is in hoge mate bepalend voor de dagelijkse praktijk van de Hindoeïstische geloofsbeleving. Centraal staat immers het aanroepen van goden om bepaalde zaken af te smeken waarbij men zich niet beperkt tot alleen maar vragen maar tegelijkertijd middels zeer gedetailleerd beschreven rituelen in een niet aflatende stroom kleine offers brengt. En dat is exact zoals het Hindoe geloof wordt beleefd en gepraktiseerd, zowel in kleine huistempeltjes als in grote publieke mandirs. Inwijdingsrituelen zijn niet langer in zwang met uitzondering van de huwelijksplechtigheid die de overgang naar een geheel nieuwe levensfase markeert. Daar neemt men dan ook ruim de tijd voor, verdeeld over meerdere dagen.

Astrologie speelt eveneens een belangrijke rol en als blijkt dat iemand net een dag te vroeg of te laat is geboren dan gewent moeten er vele rituelen worden uitgevoerd om dat glad te strijken en de negatieve invloed van het ongunstige moment van geboorte zoveel als mogelijk teniet doen. Het is met name

de excessieve aandacht voor rituelen en astrologie die westerlingen al snel doet besluiten het allemaal maar bijgeloof te vinden. Maar ja, het geloof van de een is het bijgeloof van de ander.

De Veda's worden door Hindoes gezien als door god gegeven teksten, net als de latere Upanishaden. Die zijn van veel latere datum en markeren de oorsprong van waaruit de Hindoeïstische filosofie zich zal ontwikkelen. Niet langer ligt de nadruk op het hedendaagse bestaan waarin vooral gestreefd wordt naar deugd, succes en plezier maar juist op de spirituele wereld en het streven naar verlossing uit de cyclus van wedergeboortes. Dat laatste natuurlijk nadat het principe van reïncarnatie zijn intrede in de Arische cultuur had gedaan. Rituelen en dan met name die betrekking hebben op de offercultuur zijn nu minder belangrijk, het gaat vooral om kennisverwerving. Het leven als permanente strijd maakt plaats voor een streven naar geweldloosheid. Dat is een verandering die duidelijk in de pas loopt met de overgang van een cultuur van elkaar bestrijdende nomadenstammen waarin macht gelijkgesteld werd aan de omvang van de veestapel en het aantal paarden, naar de sedentaire cultuur waarin men het land bebouwt en elk oorlogje er een teveel is.

Een zeer bijzonder ritueel dat nog lange tijd in zwang is gebleven is de Ashvamedha, het 'paardoffer'. Dit was een zeer uitgebreid ritueel dat diende om de positie en macht van de koning te bevestigen. Een door brahmaanse priesters gewijd paard werd losgelaten en gedurende een jaar gevolgd. Het gebied waar het paard doorheen liep, werd beschouwd als grondgebied van de betreffende koning. Als het paard gehinderd werd, diende de vorst zich het gebied met militaire middelen eigen te maken. De Ashvamedha bepaalde op die manier over welk gebied de digvijaya, de veroveringstochten van de vorst, zich uitstrekten. Na een jaar werd het paard geofferd. De belangrijkste vrouw van de koning diende daarna rituele geslachtsgemeenschap met het dode dier te hebben. De andere